

### Aktualitás és reprezentáció

Matthäus Wagner (1648–1694) ulmi kiadó *almanach royaljai*

Matthäus Wagner (1648–1694) 1677-ben alapította könyvkiadó vállalkozását Ulmban. Hamarosan az egyre jelentősebb lipcsei könyvvásárok egyik állandó szereplőjévé vált. Sikerének titka abban rejlett, hogy ráértett a kor újfajta ismeretszerzési igényére és a modernizálódó nyomtatott politikai reprezentáció jelentőségére. Wagner kiadványai elsősorban a jól tájékozott nagyvárosi befogadó közönségre építettek,<sup>1</sup> olyan olvasókra, akik nemcsak a hírek ismeretét tartották fontosnak, hanem az összefüggések megértését, a kitágult politikai színtér feltérképezését, a politikai döntésmechanizmus mozgatórugóinak megismerését is. Matthäus Wagner történeti és földrajzi összefoglalások, egyházi művek mellett az 1680-as években sorra jelentette meg az európai történelmet és az aktuális változásokat szórakoztató kalandregénybe bújtató sorozatait, melyeknek főhősei Itáliában, Franciaországban, Angliában és természetesen a török elleni háború hadszínterein szembesültek a kor kihívásaival és lehetőségeivel.<sup>2</sup> A kiadók üzleti érdekei is azt diktálták, hogy minél nagyobb térben, rövid idő alatt eladható kiadványokkal, folyamatosan jelen legyenek az olvasóközönség előtt. A rendelkezésükre álló ismeretanyagot tudatosan rendezték a bejáratott műfajok mellett új, nem szokványos formába, keresve a hatékony közvetítés útjait és a hosszú távú információtezaurálás lehetőségeit.<sup>3</sup>

A Wagner kiadó működése sok párhuzamot mutat a szintén az 1670-es évektől felfutó, hatalmas kapacitású, elsősorban angol, holland, francia és svéd híreket közvetítő hamburgi Wiering kiadóval.<sup>4</sup> Nem véletlen, hogy a Hollandiából Hamburgba telepedett Thomas Wiering (1640–1703) és az ulmi Matthäus Wagner császári privilégiummal biztosított „kompromisszumos” megállapodást kötött<sup>5</sup> a kor bestseller szerzőinek<sup>6</sup> egy időben történő közzétételéről. Mindkét friss szemléletű és éppen ezért hosszú távon virágzó kiadó kitüntetett figyelmet szentelt a nagy méretű, metszetekkel illusztrált, reprezentatív nyomtatványoknak. Az ulmi Wagner kiadónak e területen lépéselőnyt jelentett Augsburg közelsége, ami a különleges, akár nagy méretű és mindig kiváló minőségű metszetes kiadványok, így a tézislapok készítésének tradicionális központjának számított a 16–18. században.<sup>7</sup>

<sup>1</sup> Holger BÖNING, *Welteroberung durch ein neues Publikum: Die deutsche Presse und der Weg zur Aufklärung: Hamburg und Altona als Beispiel*, Bremen, Lumière, 2002; Daniel BELLINGRADT, *Flugpublizistik und Öffentlichkeit um 1700: Dynamiken, Akteure und Strukturen im Urbanen Raum des Alten Reiches*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2011 (Beiträge zur Kommunikationsgeschichte, 26).

<sup>2</sup> Eberhard Werner von HAPPEL, *Der Teutsche Carl, Oder so genannter Europaeischer Geschicht-Roman, Auf Das 1689. Jahr...*, Ulm, 1690; UÖ, *Italianische Staatssachen Geschichtsroman*, Ulm, 1686; UÖ, *Engländische Geschichtsroman*, Ulm, 1691.

<sup>3</sup> Flemming SCHOCK, *Die Text-Kunstkammer: Populäre Wissenssammlungen des Barock am Beispiel der „Relationes Curiosae” von E. W. Happel*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 2011; Uta EGENHOFF, *Berufsschriftstellertum und Journalismus in der Frühen Neuzeit: Eberhard Werner Happs Relationes Curiosae im Medienverbund des 17. Jahrhunderts*, Bremen, Lumière, 2008.

<sup>4</sup> Werner KAYSER, *Thomas von Wiering und Erben: Ein bedeutendes Kapitel hamburgischer Druckgeschichte*, Auskunft, 10(1990), 343–371; Christoph RESKE, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhundert im deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2007 (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen, 51), 344–345.

<sup>5</sup> Wien, Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Reichshofrat (a továbbiakban: ÖStA HHStA RHR) Impressorien 75. f. 17.

<sup>6</sup> Eberhard Rudolph ROTH, *Memorabilia Europae, Oder Denckwürdige Sachen, Welche Ein Reisende in den fürnehmsten Städten Europae heutiges Tages*, Ulm, 1682, 1690.

<sup>7</sup> *Augsburg in der Frühen Neuzeit: Beiträge zu einem Forschungsprogramm*, hg. Jochen BRÜNING, Friedrich NIEWÖHNER, Berlin, Akademie Verlag, 1995; *Augsburg, die Bildfabrik Europas: Essays zur Augsburger Druckgraphik der Frühen Neuzeit*, hrsg. John Roger PAAS, Augsburg, Wissner, 2001.

A 17. század utolsó harmadában volumenét és műfaji sokféleségét tekintve is virágkorát élte a nyomtatott politikai reprezentáció.<sup>8</sup> Különösen népszerű műfajnak számított a nagy méretű, egyleveles kalendáriumlap. Augsburgban már a 16. században készítettek metszetekkel gazdagon illusztrált, falra függeszthető naptárlapokat. A műfaj virágkora a 17. században köszöntött be, amikor elsősorban francia mintára egyre kvalitásosabb alkotások kerültek jó nevű metszőktől a kalendáriumlapokra. Az 1670-es években németalföldi metszők – mint az etalonnak tekintett Romein de Hooghe – Hollandia Franciaország elleni küzdelmét dicsőítették ebben a diplomáciai ajándékként is használt, országhatárokat gyorsan átlépő műfajban.<sup>9</sup> A látványos hatalmi reprezentáció mellett alkalmanként szellemes gúnyrajzok is megjelentek a német nyelvű kalendáriumlapokon.<sup>10</sup>

XIV. Lajos uralkodása idején az uralkodói reprezentáció hatékony eszközeként gondosan komponált politikai programot közvetítettek évről évre az *almanach royalok*.<sup>11</sup> Ezt a minőségi váltást vette észre Matthäus Wagner és kapcsolódott be német területek számára készülő almanach royalok kiadásába.<sup>12</sup> Német nyelvterületeken a törököt kiűző háború időszaka alatt készültek a legnagyobb arányban összetett ismeretanyagot közvetítő metszetekkel közzétett, nagy méretű, tézislapokhoz hasonló színvonalú kalendáriumlapok.

Matthäus Wagner Bécs török ostromát követően jelentkezett az 1684. évre készített almanach royallal.<sup>13</sup> Jól áttekinthető kiadványán kétszer is szerepelt a Szent István dómról és a védművek jellegzetes formájáról könnyen felismerhető ostromlott császárváros. A kép azonban elsősorban a szeptember 12-i fordulatot, a kahlenbergi lovasroham jelentőségét érzékelteti. A metszet az ellentámadás magyarországi eredményeit is bemutatja. Az égi szférában puttók tartják az 1683. október 9-i párkányi csata és az október végén elfoglalt Esztergom látképét. A metszeten hat kis medálképen szerepelnek Bécs védelmének legfontosabb szereplői, de még Kara Musztafa nagyvezír is. A kompozíció középpontjába I. Lipót császár és Jan Sobieski lovas portréját szerkesztette az ismeretlen alkotó. A fiktív jelenet az 1683 márciusában kölcsönös segélynyújtási szerződést kötött, két egyenrangú szövetséges találkozását érzékeltette. A III. János lengyel uralkodó, fiával együtt valóban személyesen harcolt a kahlenbergi csatában, jelentős segélycsapat élén. Kvalitásos művészekre építő, jól szervezett propagandája azonban túlságosan is nyilvánvalóan érzékeltette törekvését külpolitikai súlyának növelésére. Bár a Wagner kiadónál, metsző feltüntetése nélkül közzétett almanach royallon I. Lipót lova ugat, míg a lengyel királyé csak lépked, ez a művelt kortársak számára érthető, túl finom különbségtétel nem egyezett a császári udvar elvárásaival.

A szintén augsburgi kiadó, Jacob Koppmayer (1640–1701) egyértelműen érzékeltette I. Lipót császár érdekeit az 1684. évre készült naptárlapján. A magyarországi hadszínterről sokféle kiadvánnyal tudósító kiadó nagyobb diplomáciai lényeglátással közvetítette a török elleni háború formálódó szövetségszervezésének erőviszonyait a Német-római Birodalom vonatko-

<sup>8</sup> MONOK István, *Kék vér, fekete tinta: Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700: Nemzetközi vándorkiállítás katalógusa*, Bp., 2005; ÜÖ, *A művelt arisztokrata: A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*, Bp.–Eger, Kossuth, 2012; MONOK István, ZVARA Edina, *Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai = Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*, szerk. ÁCS Pál, Bp., reciti, 2015, 199–218.

<sup>9</sup> John Roger PAAS, *The German Political Broadsheet 1600–1700*, Volume 10, 1671–1682, Wiesbaden, Harrassowitz, 2010 (The German Political Broadsheet), 450–451, 463.

<sup>10</sup> John Roger PAAS, 9. jegyzetben i. m., 2010, 298–299.

<sup>11</sup> RÓZSA György, *Magyarország XVII. századi képe a francia népies grafikában*, Folia Historica, 4(1976), 35–90; Maxime PRÉAUD, *Les effets du Soleil: Almanachs du règne de Louis XIV: XVIIe exposition de la Collection Edmond de Rothschild*, Paris, Réunion des Musées Nationaux, 1995.

<sup>12</sup> 1682 körül a württembergi udvar „bevásárlási listáján” a luxuscikkek között szerepelt Matthias Wagner kalendáriuma. Vö. Ausgaben für Waren für das Schlossgewölbe bzw. Waren, die ausselhalb von Messen gekauft wurden Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. Hauptstaatsarchiv Stuttgart A 256 Landschreiberei. Bd. 165. Amstbücher. Rechnung 1681/1682 Kupferstichkalender von Matthäus Wagner, Buchbinder zu Ulm, Nr. 709. fol. 297v. <www.deutsche-digitale-bibliothek.de>

<sup>13</sup> Almanach auff das Jahr nach unseres Einigen: John Roger PAAS, *The German Political Broadsheet 1600–1700*, Volume 11, 1683–1685, Wiesbaden, Harrassowitz, 2012 (The German Political Broadsheet), P-3417.

zásában.<sup>14</sup> Koppmayer a „bejáratottabb” műfajban, röplapként is megjelentette a gondosan komponált jelenetet, melyhez kéthasábnyi részletes leírást és dicsőítő költeményt is csatolt. A röplapon olvasható – a naptárlapon már nem szereplő információ –, hogy a képet Melchior Haffner metszette. A fiktív térben I. Lipót császár baldachinos trónuson ülve fogadja a török feletti győzelem hadizsákmányait, a török hadi zászlókat és leláncolt törökök egy csoportját. Lipót trónja körül páncélba öltözve állnak az 1683-as sikerek hadvezérei és a segítséget nyújtó választófejedelmek, köztük előkelő helyen III. János lengyel király. A metszet felső részén két kisebb képben elhelyezett politikai szimbólum emeli ki a fordulópont jelentőségét és az új, offenzív háború programját: Herkulesnek sikerült az eddig sokfejű hidraként harcoló Oszmán Birodalom erejét megroppantani. A Koppmayer kiadó naptárlapjának felső harmadában ez a kompozíció jelent meg újra. A Nürnbergben, Johann Christoph Wagnernél készült naptárrész oldalán pedig hat kis képben a Bécs környékét ért rettenetes török pusztítás képe, a város hősi védekezése, valamint győzelem örömeire elrendelt egyházi és világi ünnepségek láthatók. Jacob Koppmayer a visszafoglaló háború alatt a későbbiekben is közzétett kvalitásos metszetekkel naptárlapokat.<sup>15</sup>

Matthäus Wagner ulmi kiadó 1686-ra kiadott naptárlapján már hatalmas stílusváltás érzékelhető.<sup>16</sup> A minden részletében gondosan megkomponált 1686-os almanach royal zsúfoltsága mellett is érdemi információkkal közvetítette a 1685. év hadi eseményeinek katonai és politikai jelentőségét. A metszet középpontjában, római viseletben, a keresztény világot jelképező országalmán ülő Lipót császár látható, körülötte pajzsokon Érsekújvár sikeres ostromának hadmérnöki alaprajza a közelítő árkokat is pontosan feltüntetve, valamint 1685 augusztusának és őszének fontos győzelmei. Az összetett szimbólumrendszerrel is alátámasztott politikai reprezentáció már egyértelműen a császári hatalom elsődlegességét jelenítette meg. A metszet csataképeivel a Szent Liga tagjai közül Velence tengeri győzelmeire utalt. A Habsburg uralkodó mellett II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem reprezentációja ragadható meg. Az uralkodót körülölelő 12 csillagképet összegző égövben a Lipótot jelképező oroszán a bajor választófejedelemség színeiben tűnik fel, utalva az 1685-ös dinasztikus házasságra, amikor II. Miksa Emánuel I. Lipót lányát feleségül vette. Erre a korszerű politikai reprezentációt mozgalmas barokk képvilággal közvetítő almanach royalnak az elkészítésére a kvalitásos tézislapjairól közismert, híres metszőt, „kalendáriumspecialista” Johann Ulrich Kraust kérte fel a kiadó.<sup>17</sup> A Melchior Küsel (1626–1683) műhelyében pallérozódott, a Küsel családba benősült Johann Ulrich Kraus (1655–1719) tudatosan törekedett a francia minták német területeken való megörökítésére, erről értekező mintakönyve néhány évvel korábban Párizsban, majd 1687-ben Augsburgban is megjelent.<sup>18</sup> A képi programot Joannes Heiss (1640–1704) a fejedelmi udvarokban divatos, a württembergi udvarban, majd 1677-től Augsburgban alkotó barokk festő és metsző alkotta meg, akinek unokaöccse, Elias Heiss is sikeres, elsősorban portrémetsző volt.

Az almanach kompozíciója oly annyira jól sikerült, hogy a képet tervező és metsző művész, Heiss és Kraus több jellegzetes elemét is felhasználta egy valószínűleg az 1687. évre készített naptárlapon.<sup>19</sup> A kalendáriumlap átvette a korábbi változat sorsfordító időszakot hangsúlyozó

<sup>14</sup> John Roger PAAS, *Die Flugblattproduktion des Augsburger Druckers und Verlegers Jacob Koppmayer 1640–1701 = Gestochen in Augsburg: Forschungen und Beiträge zur Geschichte der Augsburger Druckgrafik: Hommage à Wolfgang Seitz zum 90. Geburtstag 2011 und Festgabe zum 40. Jahrestag des von ihm gegründeten Augsburger Forscherkreises 1973–2013*, hrsg. von John Roger PAAS, Josef H. BILLER, Maria-Luise HOPP-GANTNER, Augsburg, Wissner, 2013, 79–100.

<sup>15</sup> Almanach auff das Jahr nach der Geburt Unseres C. H. U. Seeligmachers Jesu Christi 1689: John Roger PAAS, *The German Political Broadsheet 1600–1700*, Volume 12, 1686–1700, Wiesbaden, Harrassowitz, 2014 (The German Political Broadsheet), P-3639, 160 (Miksa Emánuel dicsőítve).

<sup>16</sup> G. ETÉNYI Nóra, *I. Lipót császár változó arcai almanach royalokon*, Művészettörténeti Értesítő, 57(2008/2), 238–240.

<sup>17</sup> *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, hrsg. Ulrich THIEME, Felix BECKER, Leipzig, 1923, XXI, 442.

<sup>18</sup> Johann Ulrich KRAUS, *Tapisseries Du Roy On Sont Representez Les Quatre Elements Et Les Quatre Saisons, Königliche Französische Tapezereyen, Oder überaus schöne Sin-Bilder in welchen Die Vier element...*, Augsburg, (Koppmayer), 1687, 1690. Az előszóban Charles Le Brun és Sebastian Leclerc hatását emeli ki a francia művészek közül.

<sup>19</sup> „Typus Plenilunii Ottomanno-ecliptici... J. Ulrich Krauss scul. Heiss delin. Anno 1686”, Kunstsammlung Vestung Coburg Inv. II. 447.720. 79,5 × 52 cm. Kalendáriumlap, de a naptárrész hiányzik, rajta korabeli kézzel: 1686, ami valószínűleg a készítés évére utal. Valószínűleg erre a kalendáriumlapra utal THIEME-BECKER, 17. jegyzetben i. m., 442.

elemeit, s a török elleni hadszíntér erőviszonyaiban bekövetkezett még jelentősebb változásokat ezekkel érzékeltette. A metszet jobb oldalán az látható, amint Kronosz – a kép szemközti oldalán nőalakként megjelenített – keresztény világ győzelmét képviselve végleg leszámolt a török világgal, mely a horoszkóp szerint az 1300-as években kezdődő látványos emelkedése, az 1500-as években átélt virágkora után az 1600-as évek végére végleg eltűnik. A küzdelem jelentős állomásait német kalendáriumokra jellemző világtörténeti emlékeztető sorolja fel, kiemelve a nagy fordulópontokat, megemlékezve Konstantinápoly török kézre kerüléséről, a nagy tengeri összecsapásokról, mint Rodosz eleste vagy a lepantói győzelem, illetve a magyarországi eseményekről, Buda, Esztergom, Gyula, Szigetvár, Kanizsa vagy Várad török kézre kerüléséről. A kalendáriumlapon az 1686. év jelentős győzelmei (Buda, Szeged, Pécs bevétele) földgömbre vetített térképről leolvashatók, de a Magyar Királyság nemcsak hadszíntérként, hanem megmenntendő politikai entitásként is megjelent. A világi hatalmak felett az égi szférában, a középpontban a megfordított félholdon taposó Patrona Hungariae, Szűz Mária látható, mellette kétoldalt az államalapító Szent István király és a bajor szent király, Gizella testvére, az egyetlen szent császár, Szent Henrik (973–1024), akinek 1668-tól tartották önálló ünnepét. A naptárlap a katolikus egyház török elleni küzdelemben való aktív szerepvállalását reprezentálta, de XI. Ince pápa személyes érdemeit nem emelte ki az ábrázolás.

A metszeten három sas érzékeltette, hogy a szövetséget a Habsburg uralkodó kovácsolta össze, de a Szent Liga tagjainak a szerepe is megragadható. Az I. Lipót babérkoszorús medálképe alatt látható földgömböt a Szent Liga tagjainak címerai övezik. Mellkasán a bajor választófejedelemség, illetve Lotaringia címerével ábrázolt két sas kapcsolja Lipót császár alakjához II. Miksa Emánuel és Lotaringiai Károly páncélos félalakos, allonge parókás portréját. Alattuk feltüntetett harci dobok teszik egyértelművé, hogy a török feletti győzelemben kimagasló hadvezéri érdemük mellett fontos a Habsburg dinasztiához fűződő családi kapcsolatuk is, hiszen Lotaringiai Károly I. Lipót testvérét vette feleségül.

Az 1688. évre készített kalendáriumlaphoz Matthäus Wagner szintén a korábbi sikeres alkotópárost, Joannes Heisst és Johann Ulrich Kraust kérte fel. Az 1687. év legjelentősebb eseményét értelmező kalendáriumlap középpontjában, trónuson ülve a gyermekként magyar királlyá koronázott I. József látható.<sup>20</sup> Az ifjú trónörökös ábrázolása sok vonásban emlékeztet a Wagner kiadónál, Johann Ulrich Krauss metszeteként rövid köszöntőverssel közzétett egész alakos portréra, mely a nürnbergi Lochner és a frankfurti Schnatz kiadónál is megjelent.<sup>21</sup> Az 1688-as kalendáriumlapon ismét sikerült több hatalmi tényező politikai érdekeit együttesen reprezentálni. A kereszttel és koronával ékesített kétfejű, kiterjesztett szárnyú császári sas mellkasán I. Lipót portréja látható babér- és pálmaágakkal övezve. A metszet előterében – az előző évi kalendáriumra emlékeztető módon – páncélban és parókában II. Miksa Emánuel választófejedelelem és Lotaringiai Károly mellszobra hívja fel a figyelmet. A két hadvezér érdemei közül a naptárrészek közé illesztett metszet az 1687. augusztus 12-i nagyharsányi csatát emelte ki. A trón mellett Caritas, a Szeretet istennője emeli kezét a megvédett területek felé, míg a másik oldalon Justitia, az Igazság istennőjeként egy távolban felsejlő mecsetre (talán a Hagia Szophiára) mutat, jelezve a töröktől még veszélyeztetett területek (országzászlóival képviselt Horvátország és Bulgária)<sup>22</sup> érdekét. A Lipót császár felett látható keresztet Nagy Konstantin-féle felirattal látták el. A trón bal oldalán, Caritas mögött a háttérben a bécsi Szent István-dóm tornya bontakozik ki, te-

<sup>20</sup> VAJDA László, *Johann Heiss – Johann Ulrich Kraus: Allegória I. Lipót győzelmeire = A Batthyányak évszázadai: tudományos konferencia Körnenden: 2005. október 27–29*, szerk. NAGY Zoltán, bev. R. VÁRKONYI Agnes, Szombathely–Körnend, 2005, 87–88.

<sup>21</sup> PAAS, 15. jegyzetben *i. m.*, 2014, P-3610, P-3611, P-3612, 132–134. A három változat közül ezen a legfinomabban kidolgozott változaton szerepel a metsző is a kiadók neve mellett.

<sup>22</sup> Bulgária zászlaján már 1608-ban három futó vadászkutya szerepelt, a későbbiekben mégis többször felbukkan Virgil Solis (Wappenbüchlein) 1555-ös és Hans Francolin (Wappenbuch) 1565-ös tévedése a Szlavónia címerében szereplő futó nyest kapcsán. Ez esetben értelmezhető úgy is, hogy Horvátország és Szlavónia a Magyar Királysággal együtt hódolnak az uralkodónak. Vö. PÁLFFY Géza, *A Magyar Korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században* = „Ez világ mint egy kert...”: *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*, szerk. BUBRYÁK Orsolya, Bp., Gondolat, 2010, 25–26, 34.

tejéről ledőlő kereszttel. A szimbólum emlékeztet a katolikus egyház és a császári udvar Bécs török ostromától a kereszt nevében felvállalt küzdelmére, akár egészen az Oszmán Birodalom megdöntéséig. (Győztes csatákat és sikeres várostromokat hirdető korabeli emlékérmeken sokszor szereplő közérthető kép.)<sup>23</sup> A jelenet azonban utalhat a kortársak által jól ismert eseményre is, mikor 1686 júliusától több szakaszban a török ostromban megsérült templom csúcsán az addig ott látható csillaggal és félholddal díszített aranyozott rézgolyót – nagy érdeklődés közepette és sok röplapon megörökítve – rózsára és keresztre cserélték.<sup>24</sup> A kalendáriumlap előterében fegyvereken és zászlókon ülve Pax szerepel a középpontban, kezében bőségszarut, babér- és olajágat, valamint keresztet tartva. A Magyar Királyság zászlaja már a Béke istennője mellett látható, az országot jelképező térdeplő nőalak pedig a koronát a leendő uralkodónak nyújtja, jelezve az új korszak beköszöntét, a Lipót császár által biztosított örökséget, a török kiszorítása utáni békés fejlődést. A leendő uralkodóhoz hasonlóan hermelinpalástos nőalak mögött, a kép jobb szélén egy hasonló öltözetű fiatal nő tart tálcán kulcsokat. A metszeten nincs pontosított magyarázat, hiszen a kettős kulcs utalhat a Pápai Állam törököt kiűző háborúban vállalt meghatározó diplomáciai és pénzügyi szerepére. Mégis, a kiadvány koncepciója szerint a fején többtornyú várat viselő nőalak valószínűleg az Erdélyi Fejedelemséget képviseli. Egy 1692. évre készült, szintén Matthäus Wagner által kiadott és Johann Ulrich Kraus által metszett kalendáriumlapon<sup>25</sup> ismét felbukkan ez a nőalak, térdelve és megkötözve, már az egyértelműsítő Várad felirattal, jelezve, hogy a fejedelemséget védő kulcsfontosságú erődöt csak 1692-ben sikerült visszafoglalni a töröktől, s ezért is érte több politikai és katonai krízis is e területet 1687–1690 között.

Matthäus Wagner 1690-re kiadott naptárlapján<sup>26</sup> (*képmelléklet*) csak a kiadó neve olvasható, a metszőé és a rajzolóé nem, bár a szoros tematikai kapcsolódás és a portrék hasonlósága alapján feltételezhető, hogy itt is a korábban felkért művészek működtek közre. A kalendárium érdekessége abban rejlik, hogy a kiadvány egy hamarosan várható, jelentős politikai eseményt jelez előre a szimbólumok nyelvén. A kalendáriumlap minden részletében az 1690-ben ötvenedik születésnapját ünneplő I. Lipót császárt dicsőíti. Mégis fontosabb politikai aktualitásként jelent meg az 1690 januárjában bekövetkezett esemény: I. József római királlyá koronázása Augsburgban.

A metszet jobb oldalán baldachinos, felső részén kétfejű sassal, alul két sassal körülvett trónuson páncélban és babérkoszorúval I. Lipót látható, mellette magyaros viseletben a már magyar királlyá koronázott I. József.<sup>27</sup> A kalendáriumlap többszörös legitimációt felvonultatva törekszik bemutatni I. Lipót udvarának szándékát, hogy fiatal kora ellenére – az 1687-ben világi és egyházi szempontból is nagykorúsított trónörökös – még apja életében megkoronáztassa a császári korona biztos birtoklása érdekében. A metszeten több olvasatban is megjelennek I. Lipót császár győzelmei, melyek a Német-római Birodalom számára is pozíciónövekedést és békét teremtettek. A kép bal oldalán egy obeliszkuszon tíz csatajelenet és várostrom látható, melyek azonban nem azonosíthatók. A diadaloszlop tetején Viktória, a győzelem istennője áll török hadizsákmányon. Az oszlop mellett, az előtérben, mellvértjén a török elleni háború meghatározó hadvezéreinek – mint Lotaringiai Károly, Miksa Emánuel, Badeni Lajos – kis méretű címereivel Mars, aki tűzokádó sárkányon tapos. A mellette álló nőalakon – aki turbánokon és török harci

<sup>23</sup> Jutta SCHUMANN, *Die andere Sonne: Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Leopolds I*, Berlin, Akademie Verlag, 2003, 327–329; G. HÉRI Vera, *A törökellenes háborúk emlékérméi*, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2009, 128.

<sup>24</sup> PAAS, 15. jegyzetben i. m., 2014, 43, 81

<sup>25</sup> Uo., 212, P-3696.

<sup>26</sup> „Almanach auf das Jahr nach – unsers Einigen Heylandes und Seeligmachers Jesu Christi Geburth MDCLXXX.” Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, 9276. (75,5 × 50,8)

<sup>27</sup> Friedrich POLLEROS, *Austriacus Hungariae Rex: Zur Darstellung der Habsburger als ungarische Könige in der frühneuzeitlichen Graphik* = „Ez világ mint egy kert...” ..., i. m., 63–78. Az ábrázolás nem egyezik a korabeli legelterjedtebb megoldásokkal: TILCSIK György, *Újabb forrás I. József magyar királlyá koronázásáról*, Levéltári Szemle, 37(1987/2), 70–83; GYULAI Éva, *Gyermeckirály a Magyar Királyság trónján (Pozsony, 1687. dec. 9.) – I. József koronázásának ikonográfiai reprezentációja*, Történelem és Muzeológia, 2(2015/2), 18–46.

<[http://www.hermuz.hu/hom/images/latogatoinknak/history-journal/pdf/2\\_2015\\_2/Gyulai.pdf](http://www.hermuz.hu/hom/images/latogatoinknak/history-journal/pdf/2_2015_2/Gyulai.pdf)> [2016. március 12.]

zászlókon nyugtatja a lábát – nincs semmi egyértelmű jelzés az azonosításhoz. Lehet Magyarországot jelképező nőalak – aki éppen leejti a félholdas buzogányt, esetleg – amint a másik kezében lévő római hadijelvénye mutatja – a Német-római Birodalom.<sup>28</sup> A háttal álló szereplő – aki palástjának jelképei a Német-római Birodalom választófejedelemre utalnak – a jellegzetes formájú Rudolf-koronát nyújtja I. Józsefnek. A metszet háttérében a Habsburg Birodalomhoz tartozó országok címerei is láthatók.

Az égi szférában Kronosz babérrel körbefont kaszája mellett egy telluriumban pálma- és olajággal koszorúzott római ötvenest mutat fel. A háttérben egy pilléreken nyugvó, falfülkés íves fal előtt septimákra bontva I. Lipót császár életrajza, illetve uralkodásának története bontakozik ki emblémákba tömörítve, de az egyértelműség érdekében rövid leírásokban is összegezve. Az első kisméretű emblémán a csillagos égbolton feltűnő átlótt szárnyú sas még csak jövendőlte az 1640-ben született Lipót várható nagy ívű életpályát. A második embléma összegezte, hogy Lipót neveltetése 1647 és 1654 között a harmincéves háborút követő béke korszaka, s a műzsák, művészetek világa jellemezte. Harmadik életszakaszát – a következő embléma és a felirat szerint – 1654 és 1661 között már dicsőség övezte, hiszen sikerült a birodalmat fenyegető viharfelhőket – mint a lengyelországi háború – távol tartania, s békét közvetítenie. 1661 és 1668 között az embléma összegzésében a sárkánnyal kellett megvívnia a császári sasnak. E küzdelmet azonban – a konkrétan meg is nevezett szentgotthárdi győzelem után – ismét békével tudta lezárni. Az ötödik embléma jelzi az igazán nagy krízis beköszöntét az 1668 és 1675 közötti időszakban. Míg az előző három emblémán a sas útját égi fény övezte, a Napot most viharfelhő takarta el, mert az uralkodónak Herkulesként a lernai hydrával, a belső ellenséggel kellett megküzdenie. Az 1675 és 1682 közötti időszakban az embléma által nyújtott értelmezés szerint a szétoszló felhők felett sas húzta diadalszekéren jár be egyre nagyobb tereket Lipót császár hatalma. A legutolsó embléma szintén a Habsburg Birodalom növekvő európai befolyását fogalmazza meg: a Dunát és a Rajnát átfogó sematikus domborzati térkép felett szárnyas Mercurius repül két római hadijelvényvel. A kis képen a „Plus ultra bona causa vehet” felirat kapcsolja össze V. Károly jelmondatát és a hatalomgyakorlás felelősségét. Az emblémasor alatt I. Rudolftól IV. Ferdinándig I. Lipót őseinek és elődeinek idealizált és klasszicizált babérkoszorús, fiktív félalakos szoborcsarnoka vonul végig a Habsburg-dinasztia császárként játszott történelmi szerepét dicsőítve.

A sárkánnyal küzdő sas képére építő emblémák, asztrológiai szimbólumokkal ötvözve I. Lipót császárt és a trónörökös, I. Józsefet dicsőítő nyomtatványokban a későbbiekben is felfedezhetők, aktuálisan; 1687-ben pedig II. Miksa Emánuel tetteit megörökítő regensburgi politikai reprezentációjában szerepelnek hangsúlyosan, de a változásokra érzékeny mecénás, Esterházy Pál udvarában is használták.<sup>29</sup> A sokszor azonos művészeket, kiadókat használó szövetséges<sup>30</sup> és különösen a császári és a bajor választófejedelemi propagandát egyszerre jellemezte kooperáció és versengés.

Matthäus Wagner naptárlapjai tudatos politikai programmal, összetett szimbólumrendszerrel, kvalitásos kivitelezéssel elsősorban a párizsi Szent Jakab utcában készülő francia almanach royalokkal próbáltak versenyre kelni. XIV. Lajos sok összetevős uralkodói imázsába a török elleni háború eseményeit is belekomponálták mintaadó metszői és kiadói, különösen a regensburgi fegyverszünet érvényessége idején, 1684 márciusától 1688 szeptemberéig. Sőt – amint a

<sup>28</sup> Az augsburgi koronázás propagandájában címerekben feltüntetve a birodalmi kerületek török háborúhoz nyújtott segítsége is hangsúlyosan jelen volt. SCHUMANN, 23. jegyzetben i. m., 334–337.

<sup>29</sup> Matthäus EINMART, *Zodiacum Hunc Boiensem In Applausum Ob Regiam Hungariae Civitatem Budam Quae Anno MDCLI 11 Septembris Turcica...*, Regensburg, (Johann Georg Hoffman), 1687. I. Józsefre: GALAVICS Géza, *Kössünk kardot az pogány ellen: Török háborúk és képzőművészet*, Bp., 1986, 116–119; DÉRI Eszter, *Asztrológiai szimbólumok Esterházy Pál halotti prédikációjában = Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás...*, 12. jegyzetben i. m., 559–570.

<sup>30</sup> Martin WREDE, *Türkenkrieger, Türkensieger: Leopold I. und Ludwig XIV. als Retter und Ritter der Christenheit = Bourbon – Habsburg – Oranien: konkurrierende Modelle im dynastischen Europa um 1700*, hrsg. Christoph KAMPMANN, Katharina KRAUSE, Eva-Bettina KREMS, Anuschka TISCHER, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2008, 149–165; Hendrick ZIEGLER, *Stat sol. Luna fugit: Hans Jacob Wolrabs Josua-Medaille auf Kaiser Leopold I. und ihre Rezeption in Frankreich = Bourbon – Habsburg – Oranien...*, i. m., 166–181.

Német-római Birodalomban kiadott naptárlapokon – a Magyar Királyság és Erdélyi Fejedelemség közjogi helyzetének változása is megjelent francia almanach royalokon 1687–1688-ban.<sup>31</sup>

A választófejedelmi gyűjtemények mai napig tükrözik, hogy a francia udvarból e naptárlapokat is rendszeresen küldték diplomáciai ajándékként. A császári udvart, a Habsburg-dinasztiát dicsőítő naptárlapoknak is be kellett kapcsolódniuk ebbe az országhatárokat átlépő külpolitikai reprezentációs versengésbe. Magasan képzett metszők, felkészült kiadók évről évre folyamatos megújulással követték a változásokat. Nem kellett közvetlen alkalmankénti, minden tételre kiterjedő megrendelés a császári udvarból ahhoz, hogy a „fekete művészetből” élő elit az uralkodói reprezentációt hatékonyan megjelenítse. Matthäus Wagner ulmi kiadónak sincsen „levédetve” minden kalendáriumlapja. „Privilegium impressoriumot” Thomas Wieringgel kötött megállapodásához szerzett. A mechanizmust talán leginkább Johann Georg Fachner udvari könyvkiadó özvegyének és örököseinek 1714-es kérelme tükrözi, amely 1690-től sorolja férje érdemeit, aki a török háború alatt igényes és drága kalendáriumokkal dicsőítette a császári hatalmat, I. Lipót és I. József uralkodását.<sup>32</sup> A sokoldalú műveltséggel, sokszor egyetemi végzettséggel rendelkező kiadók, nyomdatulajdonosok és alkalmanként művészeti és könyvkereskedők jelentős innovatív tényezőként játszottak szerepet a kora újkori nyilvánosság alakításában.



*I. József római királlyá koronázására és I. Lipót császár 50. születésnapjára kiadott kalendáriumlap (1690)*

<sup>31</sup> RÓZSA, 11. jegyzetben *i. m.*, 55–56.

<sup>32</sup> ÖSTA HHSTA RHR Impressorien 17-18.d. f. 141-150. 1714. 10. 18. „Kays. Hoff und Ehr-Calender”.